

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A „TÁRSADALOMTAN”-RÓL – 1

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 31. *Mysticum jejunium* – 1
 - 32. Az ismétlődés funkciója
a felolvasott liturgikus szövegben
-

16. szám

2004. február

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltekhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsolozsma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsolozsma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Bűgő kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztjét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

Kedves olvasóm!

A 16-17. füzet két folytatásos cikket is tartalmaz. Egyszerre kellett őket megírnom, s talán az olvasó is szívesen veszi, ha egyszerre kapja kézhez (habár nem kell egyszerre elolvasni). Ezért talál most a borítékban két számot. Felhasználom az alkalmat, hogy még egy gondról írjak:

Mint minden olvasó tudja, a Gondolkodó Füzeteket ingyen nyomtattam ki és küldöm el az érdeklődőknek. Két feltételem van csupán: az egyik, hogy valóban akarja olvasni e gondolatokat, a másik, hogy küldjön évente tíz felbélyegzett és megcímezett borítékot, mert csak így tudok a postázásról gondolkodni. A rendszer nagyjából működik is, de esetről esetre adódnak olyanok, akik nem küldenek borítékot. Akkor töprenghetek, hogy csalódtak, s nem igénylik a továbbiakban, vagy csupán elfelejtettek küldeni. Kérem, ebben legyenek lelkiismeretesek, mert a címnylévántartásom is a beérkezett borítékokra épül. Ott sorakoznak egy dobozban, s ha elkészül egy szám, minden borítékba kerül egy füzet. Ha nincs ott a boríték, akkor nem tudom számon tartani a nevet és címet, ki marad a postázásból.

A felejtés ellen egyet tudok tenni: amikor valaki utolsó borítékát feladom, ragasztok rá egy színes jelet, mely figyelmeztet, hogy a továbbiakban csak új boríték beküldése után várhat küldeményre.

Még egy kérésem lenne: most már mindenki látja a füzet méretét. Aki kis borítékot (A6-ost) küld, tapasztalhatja, hogy csak összehajtogatva lehet abba belegyömöszölni a nyomtatványt. Ha lehet, kérem, inkább A5-öst vagy B5-öst küldjenek, ez a postázást is könnyíti, a füzetnek sem árt.

Egyúttal köszönöm az érkezett kedves leveleket. Nagyon szívesen válaszolnék egyenként rájuk, annál inkább, mert sokat okulok is belőlük, de erre már nem futja energiámból. Az elmúlt két számban néhány érdekes paragrafust leidéztam belőlük. Hadd legyen ez bizonyosága, hogy mindegyiket elolvasom, mindegyikre figyelek.

Szívélyes üdvözlettel
Dobszay László

A „Társadalomtan”-ról – 1.

Mondandómat két pontból indulva közelítem meg.

1.

Naiv kis ország vagyunk.

A naivitás nem mindig baj. Az emberek milliói éltek évszázadokig úgy, hogy mindent tudtak, ami szűk körű életvitelükhöz kell, s megtehették, hogy mitsem tudtak arról, ami azon túl van. Lehet, hogy kicsit morogtak a „mondo reo” miatt, de sok beleszólásuk úgy sem volt, hát abból sem lett baj, hogy nem értették a világ dolgait.

Mióta feltaláltuk a demokráciát, ez nem így van. Az embereknek van beleszólásuk azokba a dolgokba is, melyek magasan „fölöttük” vannak. Beleszólnak például a választásokon. Beleszólnak, amikor közösségi, csoportos véleményt nyilvánítanak a dolgokról (közvéleménykutatás, kollektív nyilatkozatok, tüntetések). De beleszólnak egy harmadik, talán leghatékonyabb módon is: amikor környezetükkel beszélgetnek, egy fröccs mellett vitatkoznak, újságokba olvasói leveleket írnak „a világ dolgairól”. S ha itt naivak, vagyis nem értik azt, amiről beszélnek, akkor már nagyobb a baj.

Nem arról van szó, hogy mindenkinek szakemberré kell válnia a közgazdaság, jog, oktatás- és egészségügy dolgaiban. De egyrészt legalább a fő tényezőket, a legfontosabb összefüggéseket érteniük kell, különben ostobaságokat gondolnak és beszélnek – maguk és mások kárára. Másrészt csak a tudás által szerezzük meg annak érzetét, hogy hol van tudásunk határa. Közmondás-számba megy, hogy aki sokat tud, az tudja, hogy milyen sokat nem tud. A tudás, még ha nem is szaktudás, hanem az, amit általános műveltségnek szoktunk nevezni, bizonyos óvatosságra indít. Egyes dolgokat képes vagyok átlátni; más dolgokban megengedhetek magamnak egy kellő szerénységgel előadott vélekedést; de megint más dolgokban azt kell mondanom: bocsánat, ezt nem tudom. Ahhoz, hogy ezt a mindnyájunkat érintő dolgokban – amiről mindenki azt hiszi, hogy illetékes, mert hiszen ő róla van szó –, ki-mondhassam, tudni kell ha nem is a tudományos igazságokat, ha nem

is a tények teljességét, de legalább a fő törvényszerűségeket, s e tudás által valamiféle tapintóérzékelt kell szerezni abban a dologban. Ha ezt az ember nem szerzi meg, de mégis hangosan kiabál, akkor enyhén szólva: naiv (durvábban szólva: tahó).

Márpedig ez van kis hazánkban. Olykor elképesztő, hogy az emberek beszédjeiben milyen naiv világkép jelenik meg a társadalom dolgai-ról. E véleményekre aztán rákapcsolhatnak a demagóg politikusok, újságok, rádió, televízió.

„Itt vagyunk mi, a szegény kisemberek, akikkel senki sem törődik / akit a nagyfejűek becsapnak / akit a nagyfejűek meglopnak. A (mindenkori) kormány gazemberek gyülekezete, akik csak a maguk meg-gazdagodásán dolgoznak; el kell kergetni őket. A (mindenkori) kormány a mi oldalunkon van, de az ellenzék (a bankárok, az újságírók, az akárik) állandóan akadékoskodnak. Ennek a sokat szenvedett ország-nak végre drappá kell lenni (jelentsen a „drapp” most bármi ideológiát, azért választottam ezt a színt, hogy semelyik csoporttal ne lehessen azonosítani); le kell váltani azokat, akik nem engedik a drappositást, / helyzetbe kell hozni a drappokat, / ki kell alakítani az erős drapp osztályt. A jó emberek (magyarok / okosak / tisztességesek stb.) a drappok. A nem-drappok meg akarják fojtani a drappokat. De ezt nem fogjuk hagyni. Elkergetjük a nemdrappokat, / felakasztjuk őket / kirekesztjük őket / visszaszorítjuk őket / nem engedjük, hogy ők foglalják el a vezető helyeket a politikában (gazdaságban, oktatásban, sajtóban, stb.) / menjenek el ebből az országból. A nemdrappok nem is tudnak megjavulni, mert ők természetük / múltjuk / érdekeik miatt hazaáru-lók / tökfűek / alávalók („kutyából nem lesz szalonna”). Miközben mi nyomorgunk, azok ott fenn szórják a pénzt / kiviszik külföldre / a haverjaiknak osztogatják. Jutna itt mindenre, fizetésemelésre, alacsony árakra, adócsökkentésre, ingyenes felsőoktatásra, kórházakra, közleke-désre, autópályákra, ha nem lopnák el odafenn. Mi vagyunk a tisztessé-gesek / toleránsok / igaz drappok. Aki minket bánt, az a világrendet / istent / igazságot bántja, az erkölcstelen / buzi / bigott / zavarosban halászó / gyilkos, akinek nincs e hazában helye.”

Ezt nevezem én a társadalmi élet népmesei szemléletének. Szereplők: a király, a sárkány és az ügyes kanászyerek. A kanászyerek sok

megpróbáltatást szenved, de megküzd a sárkánnyal, elnyeri a királylányt a király ráfúj az udvaron lévő homokhegyre, mely arannyá változik, azaz telerakja a kiskanász kalapját. A kiskanász hazamegy és a pénzt odaadja a jó édesanyjának, a testvéreinek, de még a faluban is mindenkinek jut belőle, kivéve a dölyfös bírót.

Országunk lakóinak nagy része – és nem is csak a szegény, a munkanélküli, a hajléktalan, az iskolázatlan! – nagyjából ezen a szinten szemléli a politikai, gazdasági, társadalmi életet.

2.

Most induljunk el egy egészen más, ezzel össze nem függő pontról:

A rendszerváltozás utáni harmadik hónapban jószándékú oktatásügyi miniszterünk feldobta az általános, kötelező hitoktatás bevezetésének ötletét. A nagy felhörkenésre aztán megjelent a szelidített változat: kötelező hittan, vagy helyette erkölcsstan; vagy – végső kompromisszumként – vezessük be a mindenkinek kötelező etikát. Erre aztán mindkét oldalról megjött a dáda: miféle erkölcsant? Miféle trójai ló ez? Csak nem így akarják az ateistákat keresztény erkölcsre tanítani? Csak nem így akarják a keresztényeket humanista erkölcstannal megrontani?

Én rögtön a vita elején írtam egy kis cikket az Új Emberbe, s ott megoldást is javasoltam. Én is naiv voltam, hogy éppen e lapba írtam, tudhattam volna, hogy ettől semmiféle hatékonyság nem várható. A lap olvasóközönsége nem afféle, hogy elgondolkozzon az olvasottakon, elfogulatlanul mérlegelje, aztán (akár módosítva) elfogadja, vagy harag nélkül elvesse az efféle javaslatot, még kevésbé, hogy abból egy lépés is meglépődjek a megvalósítás felé.

Röviden: egy olyan társadalomtan bevezetéséről beszéltem, mely a valóban szükséges (lásd alább!) ilyesféle oktatást józan módon meg tudja valósítani.

Ami azóta történt, abban én messzemenően igazolódni látom, amit írtam. Megtörtént a társadalom teljes szétszakadása. Most nem a politikai polarizálódásra, a gyűlölködésre, nem is az anyagi állapot óriási különbségeire gondolok, hanem egyszerűen arra, hogy úgyszólván semmi olyan meggyőződés nem maradt életben, mely a társadalom minimális egybetartozását megalapozhatná. Időről időre szép frázisokat hallunk a

nemzeti egységről, a közmegegyezésről, az összefogásról. Akik ezeket harsogják, nem látszanak tudni arról, hogy az érületnek bizonyos igazságokra, meggyőződésekre, princípiumokra, normákra kell épülniük. Ha a társadalomban nem él legalább néhány alapvető tudás önmagáról – nem álmokra gondolok, hanem a tények szintjén álló tudásról –, ha nincsenek köznormák legalább az elvi követelés szintjén, akkor a szóvirágok csak brancsokat tudnak összetartani, de nem polgárokat. Akkor egyetlen törvény ez lesz: a hazugság, csalás, a nekem szabad – neked nem marad – a viszonyosság és kiegyenlítettség teljes hiányával.

Tudom, Sokratestől fogva élő ábránd, hogy az erkölcsöket a tudás fogja megneemesíteni. Tudom, hogy a kettő között nincs ilyen egyszerű oksági viszony. De fordítva biztos igaz a tétel: bizonyos alapvető közös tudás nélkül biztosan nincs közös cselekvés. A tízparancsolat még akkor is mérsékelte a „nekem mindent szabad” ösztönét, ha azt nem mindenki tartotta be.

Ezen felül: bármennyire rossz véleménnyel vagyok rólunk, magyarokról, mai állapotunk szerint, annyira nem, hogy szándékainkat, motívumainkat is alapvetően rossznak vélném. Egy bölcsen megformált köztudást – feltéve, hogy a szó tág értelmében vett ökumenikus társadalmi minimumot tartalmaz – az ország nagyobb része szeretettel fogadna, és a vélemények, cselekvések többé-kevésbé alkalmazható mérceként kezelne.

Ezzel elérkeztünk a cikk lényegi mondanivalójához:

3.

A fentieket ebben összegezhethetjük: ahhoz, hogy a demokrácia ne csak formálisan működjön, hanem valóban a „hozzáértő, dolgozó népokos gyülekezetének” (József A.) életműködése legyen, ahhoz e gyülekezetnek minimális közös tudással kell bírnia, mely képes arra, hogy ezen az alapszínten összekösse a társadalom tagjait.

A társadalmat ennyiben (csak ennyiben) egyesítő tudást nyilvánvalóan nem adhatta volna meg a kötelező hittan. A vallás a 17. században bizonyára a társadalom egyik közös, egyesítő alapélménye volt, de a modern pluralista társadalomban inkább megosztó tényező. Szintén még 1990-ben fejtettem ki, hogy a hittan legjobb helye (bizonyos kivé-

telektől eltekintve) a templomban van. Azóta igazolódott, hogy az iskolai hittan mily sok kárt okozott – elsősorban az egyháznak. Ezt egy másik cikkben szeretném bővebben fejtegetni. Az iskolai hittan a legtöbb helyen társadalmi szempontból is kellemetlen megosztó tényező, még inkább az lett volna, ha „kötelező”.

De nem alkalmasak a feladatra a szaktudományok sem. A történelem, az irodalom kiváló illusztrációja, példatára, érzelmi táplálója lehet a társadalmi életnek, de nem adhatja meg annak kiskátéját. Még kevésbé alkalmasak erre a természettudományok.

A megoldás nagyon egyszerű (csak a kivitelezés munkás). A társadalomnak szüksége van a demokrácia „iskolájára”, s ezt most nem képletesen értjük. Nem (csak) a demokráciát kell tanulni, hanem azokat a dolgokat is, amelyek a demokrácia gyakorlásához szükségesek. Ezt a feladatot a sajtó, a politika nem vállalhatja, hanem csakis az iskola, mégpedig magától értetődően a középiskola. Annak négy osztályában (heti egy órában) bevezetett, valóban kötelező Társadalomtan (ahogy ennek tartalmát alább megmutatjuk) teljesen elegendő, hogy megtanítsa azokat a fogalmakat, törvényszerűségeket, meggondolni és észben tartani valókat, melyek a társadalmi életben való eligazodáshoz, a naivságtól való megszabaduláshoz szükségesek.

Négy olyan területre gondolok, melyek összessége ezt az eligazodást előmozdítja: a közgazdaság, a jog, az etika, a filozófia. Hogy miért, és mire gondolok, az alábbiakból kiviláglik. Annyit azonban máris el kell mondani, hogy nem az ily névvel jelölt szaktudományok sűrített tartalmának tanításáról van szó.

4.

Az elképzelt első év tehát a közgazdaságé.

Közismert, hogy a választások a világon mindenütt elsősorban az emberek anyagi megelégedettségén dőlnek el. A tömegeket a mindennapokban is főként efféle kérdések foglalkoztatják: emelkednek-e az árak? vannak-e elbocsátások? lehet-e álláshoz jutni? milyen az egészségügyi ellátás? milyen az úthálózat? Ezek a javak kisebb részt szervezésen múlnak, nagyobbrészt pénzforrásokon.

A vélekedések mögött egy naiv („népmesei”) közgazdaságtan áll. A gazdaság eszerint az a pénz, amely a Nemzeti Bank pincéjében található, s melyet a jó kormány az emberekre költ, a rossz kormány elherdál vagy eltulajdonít. Miért nem adnak ezek több fizetést? Miért emelik az árakat? Miért nincs elég pénz a kórházakra? Az embereket egy rejtett voluntarista közgazdasági szemlélet mozgatja: a dolgok jobbra fordulása csak a hatalmasok akaratán múlik. Ez a „rejtett” közgazdaságtan a mindennapok elégedett vagy pikírt megjegyzéseiben, a demagóg nyilatkozatokban vagy sikerpropagandákban jelenik meg, s kap újabb tápot. A közgazdaságtan szaktudomány, de ugyanakkor az emberek társadalmi mindennapjában megjelenő vélekedéstömeg, s nem mindegy, hogy e vélekedések alapján helytállóak-e vagy sem.

Tíz-tizenöt alapfogalom és összefüggés ismerete kellene ahhoz, hogy ha nem is értünk a közgazdasághoz, legalább ne legyenek téves elképzeléseink arról, ami velünk, körülöttünk történik. Az ország gazdasága nem növelhető azzal, hogy több tízezer forintos van forgalomban. Mert mi annak következménye? Mi a sokat emlegetett GDP, mi a hatékonyság, termelékenység? Mi az export és import szerepe, melyek egyik és másik növekedésének következményei? Mitől függenek az árak, mi az infláció és mi hat az inflációra? Mitől van a munkanélküliség? Mi köze mindennek a banki alapkamathoz? Mi a belső fogyasztás, a megtakarítás, a tőkebevonás, beruházás kapcsolata? Mi a külföldi tőke belépésének feltétele és mi a hatása? Mit a különbség a tőke kivonulása és a tőke hasznának kivitele között? Mi határozza meg a nyugdíjrendszer és egészségügyi ellátás állami támogatásának feltételét? Mi a biztosítási elv és mi a szolidaritási elv? Mi az életfa átalakulásának következménye ezekre a rendszerekre? Mi az államháztartási és külgazdasági mérleg, mi az a költségvetési hiány, mikor vállalható, mikor nem? Miben áll a forint „erőssége”, és mitől függ? (Sokan azt hiszik, hogy ez egyszerűen az átváltás névértéke, s nem tudják, hogy ha minden bért és árat elosztanánk százzal, akkor ugyan egy euro csak 2,65 forintba kerülne, de a forint semmivel sem érne többet, mint ma.) Ilyen és még néhány kérdés egyszerű, világos és rövid kifejtése (könnyű példákkal illusztrálva) mintegy reális tényekkel ellenőrizhetővé tenné az egyéni és

csoportos vélekedéseket. Persze függelékszerűen még hozzájárulhatna a családi háztartás „közgazdaságtana”.

A gazdasági kérdések megvilágításának kulcskérdése annak belátása, hogy e tényezők összefüggő rendszert alkotnak. Nem lehet az egyik dolgot akarni (vagy másként akarni) anélkül, hogy az összes többi vele ne mozdulna. Világosan meg kell mutatni, hogy egy fizetésemelés az árakat, a termelést, a munkanélküliséget, az államháztartási mérleget, a forint árfolyamát is megváltoztatja; az export csökkenése vagy az import emelkedése végigfut az egész gazdasági életen. Így megtörténhet, hogy fizetésem emelkedik, s ettől némi idő múlva szegényebb leszek. Végső soron egy finom egyensúlyról van szó, melybe csak bizonyos fokig lehet belenyúlni, önkényesen belenyúlni pedig halálvesztély. A kormány jó vagy rossz gazdaságpolitikája csak apró elmozdulást tud eredményezni, többnyire azt is csak egy idő múltán. Bizonyos gazdasági problémák (immár 15 vagy több év óta) nem a gonosz kormányok bűneinek, hanem a közgazdaság törvényeinek következményei. Lehet a gazdaságnak új irányt adni, de nem azzal, hogy egyetlen tényezőt a lakosság kedve szerint módosítanak, hanem hogy az egész összefüggérendszer, annak arányait módosítják – s ez egyszerre fog jó és rossz dolgokat eredményezni. A jó elgondolás az, mely két-három éves távlatban egy csekély mértékig az egész rendszert javítja.

Mindenféle politikai felhangtól elválasztva azt is tisztázni kellene, mit jelent kapitalizmus és szocializmus. Akármennyire tiltakozunk ellene, a kapitalistáról az elmúlt évtizedek sablonjai vagy karikatúrái alapján gondolkodunk. A kapitalista cylinderben sétál, vastag szivart szív, vagdossa a szelvényeket, nyomorgatja a munkásokat, munka nélkül bezsebel minden hasznót, szabad idejében pedig összeesküvést sző Magyarország elveszejtésére. A szocializmus meg sokak fejében azt jelenti, lesöpri a padlást, lehallgatót szerelnek a szobába, felírják a templomba járókat, az ávosok kínozzák az embereket. Na és persze elárulják a hazát. Meg kell értenünk, mi a kapitalizmusnak mint gazdasági rendszernek lényege, s miért volt (lett volna) egy lehetséges alternatíva a szocializmus. Mi az előnyük, mi a hátrányuk, hogyan hatottak egymásra?

Egy közgazdász bizonyára jobban „fejezetelni” tudja a megtárgyalandó témákat. Csak érzékeltetni akartam, mik azok az elemek, melyek

nem szaktudományos kérdések, hanem elemi fokon mindnyájunkat érintik. Legalább sejtenünk kell valamit róluk ahhoz, hogy akár laikus módon is véleményt nyilvánítsunk. Ha nem így van, akkor bekiabálásaink a kormányokat populista irányba tolják, s megtörténhet, hogy az árt nekünk a legtöbbet, mikor kívánságainkat teljesítik.

Azt hiszem, a téma látszólagos komplikáltsága ellenére tizenöt négyszázöt oldalas fejezetben megírható, s egy tanév alatt megtanítható, feltéve, hogy a tankönyvíró nem tudományát akarja belegyömöszölni a diákfejbe, hanem egy látásmódot és annak elemeit ismerteti meg.

5.

A második év a jogé.

1953-ban baráti köröm kapcsolatba került Bibó Istvánnal, s őt arra kértük, tartson nekünk társadalomtörténeti kurzust. Elvben vállalta ugyan, de csak úgy volt rá hajlandó, ha előbb római jogot tanulunk. Meg is jelölte azt a kiváló fiatal jogászt, akihez mennünk kellett. Három éven át jártunk hozzá kéthetente, s valójában nem is római jogot tanulunk, hanem egy olyan jogfilozófiát, mely a legfontosabb elveket rendszerezte, és a jog mivoltát tette számunkra világosabbá. A három év lejártaival, 1956 elején kezdhettük meg Bibó tanfolyamát.

Amikor egy 16 éves ifjú egyéves jogtanulásáról beszélek, nem jogszabályok bifflázására gondolok, és nem is az egyszerű ember életében előforduló jogi esetek listázására. Az alapvető jogi elvek tanulásának az a célja, hogy egy laikus, de megalapozott jogi szemléletet alakítson a fejekben. Sőt végső soron többről van itt szó.

A jog: akaratkorlátozás. Meg kell értenünk, hogy az életben nem követelhetünk, nem akarhatunk bármit; nem léphetünk fel korlátlanul igényekkel, követelésekkel, és nem érvényesíthetjük önhatalmúlag valódi vagy vélt jogainkat. Meg kell értenünk, hogy a jog nem lehet részrehajló; hogy a jog mindig több fél jogának egyidejű védelmét jelenti; hogy társadalmi igényeinkben és cselekvéseinkben mindig tekintettel kell lennünk másokra; hogy a dolgokat nem lehet „mutyiban” elintézni, hanem tisztelve a külső formák kultúráját, egy fajta nyilvános és objektív folyamatban kell érdekeinket megvédeni.

Az elmúlt évtizedek alatt azt magyarázták, hogy a jognak az osztály-érdeket kell védeni. Ma meg mások más érdekek egyoldalú érvényesítését várnák el a jogtól. Sokan nem tudják elviselni, hogy a jognak a reciprok helyzetekben is érvényesülni kell. Amit mástól nem fogadok el, azt magamnak sem engedhetem meg, akármennyire is azt képzelem, hogy nekem (vagy inkább: nekünk) mindig igazunk van. A jog nem tűri az önkénységet, még akkor sem, ha az messiási küldetéstudattal igazolja magát. A jog – ameddig jog – nem engedi, hogy bármely nemesen hangzó cél szentesítse a törvénytelen eszközt.

A jog magasabb elvei azért is fontosak, mert azok valamilyen értelemben a törvény fölött állnak. Lehetnek önkényes törvények is. Ha a törvényhozás, a többség képvisellete korlátlan lenne a jogalkotásban, mi védené a kisebbségeket?

Ezek mind fennkölt eszmék ugyan, de a fejekben csak akkor élnek, ha tényleges jogi alapelvekből szűrődnek le. Ezek klasszikus megfogalmazását adta a római jog, s ezért tanulása nem egy jogtörténeti stúdium, hanem mondhatni közmondásokban kifejeződő jogfilozófia.

Fontos része lenne ennek a oktatásnak az államjog is. Meg kell értenünk magának a jognak természetét is, a törvényhozó és törvényalkalmazó funkciók különállását. Meg kell ismernünk, melyek az állami intézményrendszer működésének elvi alapjai. Egyáltalán: mi hozza létre az emberi közösséget? (*collectio hominum ad jure vivendum*). Mi adja a hatalom legitimitását, s miért nem lehet azt tetszésünk szerint kétségbe vonni? Melyek a modern demokratikus államberendezés alapelvei és alapintézményei?

Azzal zárom e szakaszt, hogy nem a jogi oktatás kivonatára gondolkodom, nem tételes alkotmánytanra vagy a törvénykönyvek megtanulására (azok legfeljebb itt-ott, illusztrációképpen használhatók). Emlékezem, az imént említett hároméves kurzus vezérfonala egy 40 oldalas szöveg volt. Amire szükség van, s amit a diákok túlterhelése nélkül egy év megenged, nem több, mint 15-20 kis fejezet, egyenként 5-6 oldalon.

Mint minden elv, úgy a gyakorlatban a jog is fogyatékosan működik. Nagy különbség, hogy vajon a furfangos ügyvédeket, megvesztegetett bírákat és a szépirodalom többi efféle alakját, velük együtt pedig az

egész jogot úri csalafintaságnak tartjuk-e, az állami erőszakszervezet eszközének, a hatalmasok védekező apparátusának, avagy a jogot az emberi kultúra egyik legnagyobb értékeként tiszteljük-e, s éppen ezért ítéljük el a gyakorlati jogszolgáltatás megtévelyedéseit.

De mindennél többet mond a témáról Bolt Thomas More drámájának emlékezetes párbeszéde:

More: ... *Én csak azt tudom, hogy mi törvényes, és mi nem, de azt nem tudom, mi helyes, mi nem. Ezért ragaszkodom ahhoz, ami törvényes.*

Roper: *Akkor az emberi törvényt az isteni fölé helyezi.*

More: *Sőt, mélyen alája. De hadd hívjam fel a figyelmét egy tényre: én nem vagyok Isten. Maga azt hiszi, olyan egyszerű a helyes és a helytelen örvénylései és áramlásai között vitorlázni – én nem tudok ezek közt elhajózni. Én nem vagyok utazó. De a törvény bozótjaiban, ott valódi erdész vagyok. Nem tudom, akad-e élő ember, aki ott követni tudna, hál' Istennek...*

Alice: *Miközben te beszélsz, ő (ti. Rich) már el is ment.*

More: *És menjen is, még ha maga volna is a Sátán, amíg meg nem szegi a törvényt.*

Roper: *Szóval maga a Sátánt is részesítené a törvény védelmében!*

More: *Igen. És maga mit csinálna? Széles utat vágna a törvényen keresztül, csak hogy nyomába eredjen a Sátánnak?*

Roper: *Én szétvágnék minden törvényt Angliában, csak hogy ezt megtehessem.*

More (felháborodva és izgatottan): *Ugye? És amikor a legutolsó törvényt is szétvágta, és a Sátán szembefordulna magával, hova bújna, Roper, ha nem állna semmiféle törvény a védelmére? Ennek az országnak egyik partjától a másikig olyan sűrűn állnak a törvények, mint az erdő – emberi törvények, nem pedig isteniek –, és ha kivágja őket – és maga éppen az az ember, aki ezt megtenné –, gondolja, hogy meg tudna állni a szelekben, amelyek egymással szembefújónak, egyik parttól a másikig? Igen, én részesítem a Sátánt a törvény védelmében, a saját biztonságom érdekében. (Robert Bolt: Kinek se nap, se szél.)*

Jegyzetek a liturgiáról

31. Mysticum jejunium – 1.

„Misztikus böjt” – e furcsa kifejezést használja egyik régi himnuszunk. De egy másik is ezt mondja: „Ex more docti mystico servemus hoc jejunium” – Csanád Béla fordítása szerint: „Titokzatos szokás szerint tartsuk meg ezt a böjtöt”. Miért „misztikus”, miért „titokzatos” a nagyböjt?

A böjtölésről az aszketikus könyvek mint az önfegyelmezés eszközéről tanítanak. Ismerünk azonban más böjtöt is: amikor áldozás előtt „szentségi böjtöt” tartunk, nem fegyelmezni akarjuk magunkat, hanem felkészülünk egy szentség vételére. Régen a püspöknek egész napon át kellett böjtölni, mielőtt templomot szentelt. Ez a böjt inkább arra van, hogy méltókká tegyen belépni a szentélybe, a test visszaszorításával a léleknek nyisson teret, valami „űrt” hozzon létre, amit csak Isten tölthet be. Nevezhetnénk szertartási böjtnek, liturgikus böjtnek, vagy a himnusz szavával élve: misztériumos böjtnek is. És kettős jellege van: egyrészt szükségszerűen testi böjt, sőt étel-böjt, mert semmit sem érez az ember annyira, mint a táplálkozás szükségét. Ugyanakkor több, mint étel-böjt, hiszen mit sem ér, ha nem jár együtt „a lélek böjtjével”, a lélek éhezésével a szentre. „Maximum et generale”, vagyis igen nagy és mindenre kiterjedő böjtnek nevezik az egyházatyák.

Az a szentély, amelyre e böjt kapuján át belépünk, legnagyobb ünnepünk, amikor nemcsak megemlékezünk a Krisztus húsvéti misztériumáról, hanem annak részesei leszünk. Ha már a szentáldozásra liturgikus, szentségi böjtöléssel készülünk, akkor arányosan nagyobb böjtölés méltó, amikor e szentség forrásához, a Húsvéthoz járulunk. A húsvét „misztérium” azért, mert egy külső, látható eseménysorban egy láthatatlan, isteni esemény lesz jelenvalóvá. Ennek felel meg a böjt természete is: külsőleg, testben vállalt jel, mely a belső odaadásnak megnyilvánulása. Külső, testben vállalt lemondás, mely egy belső lemondás, a Sátánnak való ellentmondás megnyilvánulása. A böjtnek

exorcizmus, ördögűző jellege is van (Krisztus mondja: „ez a fajta nem megy ki csak böjt és imádság által”). Ahogy a keresztség a Sátánnak való ellentmondással kezdődik, s utána következik a szentségbe való beavatás, úgy a nagyböjt is egy fajta halálon át vezet az életre. De a keresztségnél is már a szentség alkatrésze az ellentmondás, úgy a böjt (és a nagyböjt többi eleme) is már a húsvéti misztérium külső „anyagához” tartozik.

Vagyis a böjt magában is „misztérium”, s egyben a legnagyobb misztérium része. Ezért jogosan hívja a liturgia magát a böjtöt is sacramentumnak, mysterium jejuniinak, vagy Nagy Szent Leó emlékeztetés szép nagyböjti beszédében: a legnagyobb szentségeknek kijáró „sacratissimum maximumque jejunium”-nak.

1. Titokzatos szokás szerint
tartsuk meg ezt a böjtűdöt,
míg teljes lesz az ismerős
négyszerte tíz nap útköre.

2. Törvény és próféták szava
írta elő e szent időt,
de Krisztusunk szentelte meg:
idők Királya s Kútfeje.

3. Legyen hát köztünk kevesebb
a szó, az étel és ital,
alvás, vigasság szűkösebb,
és szorosabb a fegyelem.

4. Kerüljük el a sok veszélyt,
mely kóbor lelket leigáz,
s a zsarnokságot, mit nekünk
készít fortélyos ellenünk.

5. Esdjük ma térden állva mind,
kiáltunk egyenként külön,
könnyek között kérjük bíránk,
haragját rólunk elvegye.

6. Mi bűneinkkel, Istenünk,
megsértettük jószágodat,
de öntsd ki ránk kegyelmesen
megbocsátó irgalmadat.

7. Emlékezzél, mi a tiéd
esendők bár, műved vagyunk,
kérünk, ne hagyd, hogy általunk
kárt valljon szentséges neved.

8. Oldd el bűneink kötelét,
s a jót, mit kérünk, megtetézd,
hogy végre és örökre már
meglelhessük tetszésedet.

Nagyböjti himnusz (Ex more docti mystico) Csanád Béla fordításában

Jegyzetek a liturgiáról

32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben

A liturgikus fordítások új római szabályozása nagy erővel figyelmeztet annak figyelembe vételére, hogy a liturgikus szöveg nem olvasásra, hanem nagy térben, nagy tömeg előtt való hangos előadásra, vokális megszólaltatásra van szánva.

A magyar nyelv és beszéd sajátosságai, a magyar retorikus hagyomány néhány liturgikus nyelvi babona érvénytelenségére figyelmeztet. Nem igaz, hogy a magyar nyelv nem bírja a hosszú, összetett mondatokat, a körmondatokat. Nem igaz, hogy az ismétlődések „fölöslegesek”. Éppen ellenkezőleg, az ismétlődések adják a szövegnek (különösen a felolvasott szövegnek) az érthetőséget, a kellő szélességet, ritmikai plaszticitást és szónoki szépséget. Amit a felolvasott szöveg kevésbé visel el, az a szószerkezetek egymásba ékelése, túlzott tömörítése. Szeretnék néhány példát hozni a keresztkútszentelési prefációból. Ne szemmel olvassuk, hanem egy tele templom nagy csarnokában.

„S ha különbséget is tesz közöttük testüknek neme, különbséget tesz életük kora, mégis ugyanarra a kisdedi állapotra szülje meg őket kegyelemanyjuk. – Ne maradjon itt hely arra, hogy ide keveredjék valami ellenséges erő, leselkedve e kutat körül ne lengje, álcázva magát ide ne kússzon, fertőzésével e vizet meg ne rontsa. – Azért te víz, Istennek teremtménye, most megáldalak téged az élő Isten által, az igaz Isten által, a szent Isten által, az Isten által, aki téged kezdetben igéjével elválasztott a szárazföldről, s akinek Lelke fölötted lebegett. – Megáldalak téged az ő egyszülött Fia, a mi Urunk, Jézus Krisztus által, ki a galileai Kánában csodajelel adva hatalmával borrá változtatott téged. Aki szent lábaival ott járt a te színeden, és János által a Jordánban megkeresztelkedett benned. Aki téged oldalából vérrel együtt kiontott, és tanítványainak meghagyta, hogy aki hisz, azt megkereszteljék tebened...”

Még sokat kellene (kellett volna) tisztázni a liturgikus fordítások stilisztikájáról (és tartalmáról persze még inkább...).

Pro informatione

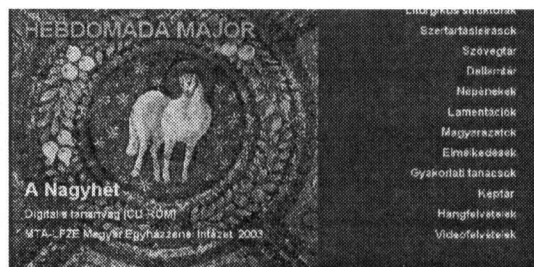
Felhívom az érdeklődők figyelmét három kiadványomra:

1. Megjelent a Nagyhét - CD ROM digitális tananyag. Kis 16 oldalas füzet hordozza a két lemezt, mely bőséges információs anyagot közvetít a nagyhét liturgiájából. Az „Ordo-k” fejezet az órómai, középkori esztergomi, tridenti, XII. Pius-féle, az új-római beosztás és a „Piros Könyv” szerint címszó-szerűen tartalmazza a szertartások rendjét. A „Celebrációk” folyamatos szövegben ad részletező szertartás-leírásokat. A „Szövegek” a nagyheti orációk, prefációk, egyes olvasmányok szövegét (így a régebben használatos szövegeket is) latinul és/vagy magyarul adja, sokszor többféle fordításban. A „Liturgikus dallamtár” szinte minden éneket kottával közöl, ami a nagyhéten előfordult vagy előfordul, gregorián dallamával, magyar alkalmazásaival, katolikus és protestáns változatokkal. A „Népének” fejezet bőséges válogatás a magyar katolikus és protestáns énekhagyomány nagyheti anyagából, mértéktartóan hozzáigazítva azokat a mai gyakorlathoz. A „Lamentációk” fejezet a három szent nap zsolozsmáját közli, ismét többféle változatban, ráadásul pedig az ősi római „dicsőséges zsolozsma”, a húsvétvasárnapi keresztelési vecsernye énekeit, szövegeit, rubrikáit. Az anyagközlést kiegészíti három segédanyag és három melléklet. Az első segédanyag („Kommentárok”) az egyes szertartások, ének- vagy szövegtételek magyarázatát adják. A második („Elmélkedések, imádságok”) a nagyhétre egyéni elmélyedésre alkalmat adó meditációkat, imaszövegeket tartalmaz. A harmadik („Praxis”) tanácsgyűjtemény az énekvezetőnek, szertartásmesternek, mire ügyeljen a megvalósítás során. A három mellékletből az első: „Képtár”. Válogatott művészettörténeti képanyag a nagyhét témáiról, kiegészítve a szertartásban használatos tárgyak fényképével. A második melléklet: „Hangtár”, több mint négy órányi hangzó anyag magyar és latin énekekkel. A harmadik melléklet „Filmfelvételek”: a katolikus nagyheti szertartások legkényesebb pillanatairól (éneklésmód, énekes elhelyezkedése, a szertartás elrendezése a templomtérben, mozgások) készült 40 percnyi filmfelvétel egy budapesti plébániatemplomból. Mindezt kiegészíti egy általános index valamennyi szöveg, dallam, népének, zsolozsmatétel abc-s regisz-

terével és a szükséges utalásokkal, továbbá az anyagba beépített „linkek” nagy száma, mellyel a fejezetek közötti kapcsolatok jól követhetők. A CD ROM bármely korszerű számítógépen használható (a hangfelvételek meghallgatásához természetesen szükség van hangkártyára és hangszóróra). A kiadvány az MTA-LFZE Egyházzenei Kutatócsoportnál jelent meg, és az egyházzenei tanszakon kapható 4000 forintos árban.

2. Az Új Ember kiadó jelentette meg „Az esztergomi rítus” című kis könyvemet. Az első fejezetek tárgya: Esztergom ősi, a 17. századig érvényes liturgiájának viszonya a római rítushoz, a templom elrendezése, a szereplők, a ruhák, az énekesek. Azután a rítus rövid történetét adom, majd részletesen és sok szemelvénnel a mise, utána a zsoltosma, végül az egyéb szertartások rendjét. Végül elmondok néhány gondolatot arról is, mi a mondanivalója e liturgiának a ma számára.

3. A Balassi kiadónál jelent meg „Corpus Antiphonarum: Európai örökség és hazai alakítás” c. 400 oldalas könyvem. Azoknak ajánlom, akik a liturgia történetét tudományos szempontból is tanulmányozni akarják. A két kötetesre tervezett szakkönyv megjelent I. kötete a magyarországi antifona-hagyományt tárgyalja: az antifona-repertoárt, annak liturgikus elrendezését, általános zenei sajátságait, a magyarországi dallamváltozatok viszonyát a hazai rítusok szerinti megoszlásban és külföldre viszonyítva. Ezután a tapasztalatokat a magyarországi források (kódexek) minősítésére, meghatározására használom (beleértve a több tucatnyi töredéket is). Végül a magyar liturgiátörténet egészére vonok le következtetéseket, a hazai alkotásokat elemzem, s a liturgikus és zenei variánsok esztétikai értékét mutatom be két példával.

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

A Zeneakadémia egyházzenei tanszékén (VI. Vörösmarty utca 35.) kapható kiadványok:

ÉNEKES ZSOLOZSMA az Esztergomi Breviárium alapján (a Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom kiadványai): 0. Népszozsolvák. I-V, VII 1/A. Diurnálék. – Psalterium latino-hungaricum (Latint-magyar zsoltároskönyv).

EGYHÁZZENEI FÜZETEK:

I. folyam (Tankönyvek): 3–12.

II. folyam (Gregorián műfajok): 1–7.

III. folyam (Egyházi kórusművek): 1–13.

IV. folyam (Hangfelvételek): A magyar népének népzenei felvételeken (1-8). – Az Éneklő Egyház (1-6). – CD-ROM: Hebdomada Maior – A nagyhét szertartásai, szövegei, énekei (írott anyag, hang- és filmfelvételek).

Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei: A magyar népének. – Zsoltárelmélkedések, zsoltármagyarázatok. – A szentmise magyarázata. – Jegyzetek a liturgiáról. – Barsi B.–Dobszay L.: „Íme, most fölme gyünk Jeruzsálembe”.

További információk: a www.egyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenn tartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
